

Використана література:

1. Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе / Алексеев С. С. – М.: Юрид. лит., 1971. – 224 с.
2. Анашкин Г. З. Эффективность правосудия и судебные ошибки / Г. З. Анашкин, И. Л. Петрухин // Советское государство и право. – 1968. – № 8. – С. 59–67.
3. Левченко О. І. Проблеми правового регулювання суспільних відносин: загальнотеоретичні аспекти : [монографія] / Левченко О. І. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – 528 с.
4. Левченко А.И. Правовое регулирование общественных отношений в государствах переходного типа: проблемы теории и практики // Вайшвила А. Личность и правовое регулирование: творческие поиски раскрепощенного сознания (философия права на постсоветском пространстве) : [монография] / Вайшвила А., Левченко А. И., Литвинов А. М., Тюринов М. А. – Луганск : РИО ЛГУВД, 2006. – С. 30–110.;
5. Михальченко М. Трансформація політичних інститутів України: новітні проблеми і тенденції / М. Михальченко, О. Михальченко // Віче. – 2013. – № 6. – Березень. – С. 23.
6. Національна доповідь "Національний суверенітет в умовах глобалізації". – К., 2011. – 132 с.
7. Шкиря І. Якщо місто не має перспектив розвитку економіки, чудес там не станеться // Віче № 11. – 2013. – С. 36–37.
8. Podgorecki A. Socjologia prawa / A. Podgorecki. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1962. – 228 stor.

УДК 340.12(075.8)

Д.В. Андреев

**ПРАВОСВІДОМІСТЬ В СТРУКТУРІ
СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ**

У статті досліджується роль правосвідомості в системі соціально-правових взаємовідносин. Аналіз специфіки соціальної потреби в правовій регламентації, дозволяє виділити правосвідомість як домінуючий елемент соціально-правової комунікації. Дієвість комунікації влади та суспільства дозволить залучити значні верстви громадськості до процесу державотворення.

Ключові слова: *правосвідомість, правові відносини, правові норми, правова інформація, соціально-правова комунікація, процеси державотворення.*

В статье исследуется роль правосознания в системе социально-правовых взаимоотношений. Анализ специфики социальной потребности в правовой регламентации позволяет выделить правосознание как доминирующий элемент социально-правовой коммуникации. Действен-

ность коммуникации власти и общества позволит вовлечь значительные ресурсы общественности в процесс государственного строительства.

Ключевые слова: *правосознание, правовые отношения, правовые нормы, правовая информация, социально-правовая коммуникация, процессы государственного строительства.*

This article investigates the role of legal sense in the social and legal relationships. Analysis of specific of social needs in the legal regulation allows you to allocate legal sense as the dominant element of the social and legal communication. The effectiveness of government-society communication will attract large social classes to the process of state building.

Key words: *legal sense, legal relations, principles of law, legal mention, social and legal communication, processes of state building.*

Постановка проблеми. Євроінтеграційні процеси, які тісно переплетені з розбудовою національного суверенітету, значно посилили інтерес істориків, філософів і правознавців до генези права та ролі правосвідомості в подальшій реалізації принципів державотворення, що безпосередньо пов'язані з модернізацією комунікаційних механізмів між владою та громадянином.

Стан дослідження. Науковий розгляд питань дослідження феномену правосвідомості та її ролі у розвитку механізмів соціально-правової комунікації відбувається вже тривалий час. Плідними в цьому напрямку є роботи В.Бурмистрова, І. Бичка, Е. Бурлая, В. Вовк, О. Гвоздіка, С. Гусарева, Ю. Гревцова, В. Іванішина, Л. Казміренко, В. Кампо, Д. Керімова, М. Козюбри, М. Костицького, С. Назаренко, В. Оксамитного, Г. Остроумова, Д. Потопейка, І. Разумовського, Р. Русінова, В. Сальникова, В. Сапуна, В. Сирцева, Л. Явича та ін.

У той же час **завдання статті** полягає у тому, що незважаючи на розмаїття концептуальних підходів щодо визначення ролі правосвідомості в системі соціально-правових взаємовідносин, сьогодні залишається недостатнім філософське узагальнення і осмислення значення правосвідомості в сучасних розробках нової моделі українського суспільства, головною рисою якого повинна стати дієва комунікація громадськості та влади.

Виклад основного матеріалу. Поняття *правосвідомість* у філософській та юридичній літературі й досі трактується по-різному. По-перше, правосвідомість як особливе суспільне явище іноді не тільки не відмежовується від норм права і правовідносин, а й прямо або побічно отожднюється з ними. Так, В. Журавльов стверджував, що "з

подальшим розвитком держави зникнуть такі форми суспільної свідомості, як політика і право" [4, с. 41]. Правосвідомість в розумінні В. Ядова визначалася, зокрема, як "система правових поглядів соціальних груп" [13, с. 37], а Г. Остроумов інтерпретує її, як "вищий рівень теоретичної свідомості" [6, с. 8]. При аналізі правосвідомості як форми суспільної свідомості Г. Так стверджував, що в ній "різняться правові погляди, правові норми і правові відносини" [1, с. 23], А. Пюндковський зазначав, "порізно правосвідомість, право, правовідносини мертві і самостійно функціонувати не можуть" [7, с. 32]. Перелік думок можна продовжити.

По-друге, деякі вчені не відмежовують правосвідомість від інших форм суспільної свідомості. П. Елькінд інтерпретує її як "частину ідей моральних", їх "специфічний вид" [12, с. 12-13]. І. Фарбер трактує правосвідомість як "морально-політичну по своїй соціальній природі" [11, с. 123], або ж як свідомість "політико-правову" [11, с. 124].

Різного роду трактування цього питання свідчать про те, що аналіз правосвідомості як суспільного явища має значні труднощі, і хоча розмаїття інтерпретацій і є наслідком наполегливих пошуків істини, воно не позбавлене негативних моментів. До інтерпретацій правосвідомості цілком доречним є зауваження Г. Плеханова про те, що "неточність філософської термінології веде до неясності філософських понять, а іноді її викликається цією останньою і свідчить про неї" [8, с. 48-49].

Цілком очевидно, що від того змісту, який вкладається в поняття правосвідомості, залежить вирішення питання про специфіку правосвідомості, про її структуру. Наприклад, при ототожненні правосвідомості з нормами права як її основні структурні елементи варто було б розглядати диспозицію і санкцію правових норм. А якщо ставити знак рівності між правосвідомістю і правовідносинами, то елементами правосвідомості варто було б визнати, з одного боку, реальне здійснення юридичних прав, а з іншого - юридичних обов'язків.

Таким чином, аналізуючи специфіку правосвідомості необхідно визначити сам предмет судження, розглянути характер зв'язків правосвідомості з іншими інститутами, зокрема в структурі соціально-правової комунікації.

Питання про специфіку феномена правосвідомості завжди було актуальним. Незважаючи на те, що правосвідомість досліджується в різних напрямках і різними науковими дисциплінами (філософією права, теорією права, соціологією права та ін.), її теоретичні поло-

ження і по теперішній час залишаються дискусійними. Перш за все науковці так і не дійшли єдиної думки щодо визначення самого терміну правосвідомості.

Труднощі у його визначенні полягають в різному розумінні філософами та юристами природи правосвідомості. Термін "правосвідомість" уособлює в собі синтез філософського поняття "свідомість" і юридичного поняття "право". Залежно від визнання первинності права чи свідомості, в правосвідомості розрізняють два основні напрями. В першому, правосвідомість розглядається як продукт права, правових явищ, а тому характеризується як сукупність поглядів і почуттів, які відображають правові явища. Або правосвідомість є системою поглядів на діюче право і правові явища, або правосвідомість бере початок у суспільному бутті і є джерелом права.

"Дискусія з приводу визначення сутності правосвідомості, - як зазначає В. Ляшенко, - не може бути вирішена шляхом визнання однієї із вказаних точок зору, оскільки правосвідомість - складне і багатогранне явище. Жодна з позицій сама собою не може пояснити механізм формування і розвитку правосвідомості. Трактуювання правосвідомості, як відображення правових явищ, принципово вірне, але в межах такого підходу важливі проблеми правового регулювання (правотворчість, правова політика) не можуть бути ефективно вирішені.

Пояснення ж правової свідомості винятково властивостями відображення суспільних відносин позбавляє її специфічного змісту як правового феномена, який забезпечує реалізацію викликаного нею до життя права і встановлення правопорядку в суспільстві" [5, с. 86-88].

Входячи в єдину структуру суспільної свідомості, правосвідомість навряд чи може бути охарактеризована і як просто її частина. Ще Гегель зауважив, що "співвідношення цілого і частин є щось дуже зрозуміле, і тому розум задовольняється ним навіть там, де мають місце більш глибокі відносини" [2, с. 227].

Класична філософія ці питання розглядає у відомих аспектах, і при цьому висловлюються різноманітні думки.

Одні автори стверджують, що правосвідомість є вічно властива людській душі форма свідомості людей. Правові уявлення вони виводять із невідворотних законів людської психіки (психологічна школа), розглядають їх як результат саморозвитку народного духу (історична школа), як розпорядження здорового розуму (договірна теорія), результат недетермінованої матеріальними умовами теоретичної діяльності (Фіхте) або ж як універсальний імператив, що є у свідомості

людини, належного, необхідного (Кант) і т.п. Інші автори визнають наявність об'єктивних явищ, які служать підставою для правових уявлень, але під ними, як правило, розуміють виявлення об'єктивного духу, пізнання абсолютною ідеєю самої себе і минаючої у своєму розвитку всі шаблі, що із самого початку укладені в ній (Гегель), або правові уявлення виводяться з абстрактних понять про загальнолюдську справедливість, апріорного закону свободи (Кельзен) і т. ін.

Джерело виникнення правосвідомості як особливого елемента суспільної свідомості лежить поза нормами права. Правосвідомість черпає для себе матеріал у всій повноті реального життя суспільства, а не винятково з правових норм. Виникнення нових правових уявлень (як джерело спостережень і як засіб породження потреби в правовому врегулюванні) визначають саме нові сфери практичної діяльності суспільства, що потребують правового врегулювання.

Що стосується тих або інших конкретних правових поглядів і положень, що належать до різноманітних галузей права, то кожне з них відображає своє визначене коло соціальних явищ: одні належать, наприклад, лише до цивільного права, інші – до кримінального і т.д. Особливості кожної форми суспільної свідомості знаходять вияв також у специфіці соціальної потреби, що її породила. Правова свідомість породжена потребою в чітко визначеній і забезпеченій примусовою силою держави регламентації поведінки людей за допомогою встановлення юридичних прав і обов'язків учасників цих відносин.

Структура правосвідомості досить багатопланова. В ній можна визначити рівень буденної правосвідомості і теоретичний рівень. У буденної правосвідомості вирізняють раціональну і емоційну сфери. Якщо перша є підсумком особистісного, індивідуального досвіду, накопиченням певної суми знань та сформованих навичок і умінь, які необхідні в повсякденному житті, то емоційна сфера буденної свідомості є психологічним відношенням до явищ правової дійсності, яке знаходить своє вираження у почуттях, переживаннях, настановах.

Емоційний рівень усвідомлення дійсності, зокрема правової, пов'язаний з чуттєвою взаємодією людини зі світом, і цьому рівню правосвідомості відповідає чуттєво-образний спосіб мислення.

Раціональна сфера буденної правосвідомості, як раціональний рівень усвідомлення правового буття, – це абстрактне, логічне мислення, яке виражається в поняттях, ідеях і має мовне закріплення (фіксацію). Логічне мислення має відносно самостійний характер існу-

вання стосовно речей або процесів, які воно відображає, і може передаватися від покоління до покоління за допомогою знань [5, с. 88].

Знання є головним видом функціонування свідомості, узагальненням людського досвіду. Знання включають в себе і оціночний момент, оскільки визначають свою значимість в житті людини. Щодо правової дійсності, то оцінка складається як на теоретичному, так і на емпіричному рівні. Вона являє собою, насамперед, особистісне відношення абстрактно-раціонального характеру до правових явищ. Звичайно, знання не зводяться до результатів пізнання, вони передбачають ще й усвідомлення цих результатів. Фактичні правові знання індивіда проявляються у намаганні дотримуватись правових стандартів поведінки. Людина може навіть не усвідомлювати того, що вона є носієм певної суми правових знань. Такі знання виконують функцію врегулювання щоденних взаємовідносин окремих людей.

Особливе місце в структурі правових знань займають неявні знання. М. Полані, визначаючи цей вид знань на рівні свідомості, зазначає цим зв'язок неявних знань із рефлексією і свідомістю [9, с. 21-28]. Цей зв'язок прослідковується в характеристиках неявних знань: вони пов'язані безпосередньо з об'єктивною дійсністю, можуть передаватися від індивіда до індивіда, видозмінюватися в залежності від вияву невідповідності середовищу, але ці зміни відбуваються повільніше, ніж у випадку з явними знаннями. "Неявні знання характеризуються неусвідомленістю, невербалізованістю і неререфлектованістю", - зазначає Г.Старікова [10, с. 85-86].

Незважаючи на ті відмінності, які існують між буденною свідомістю і теоретичною, можна вирізнити ряд споріднених характеристик для цих рівнів. За рівнем організації, ступенем адекватності, глибиною відображення, зв'язками емпіричних характеристик з узагальненням, регулятивними і пізнавальними функціями ці рівні знань споріднюються низкою однопорядкових гносеологічних характеристик. Їх ідентичність впливає з того, що те й інше є знанням про світ. "Ця єдність визначає собою і можливість їхнього взаємопроникнення і взаємодії", - акцентує Л. Гусякова [3, с. 17].

Суттєва риса сучасної правосвідомості - оволодіння тією чи іншою мірою знаннями про нові законодавчі акти, здатність давати самостійну і швидку оцінку явищ і процесів, реальної дійсності, приймати рішення і виробляти особисту поведінку відповідно до норм нового законодавства.

На формування правосвідомості особистості досить ефективно впливає правові відносини, які проявляються у цілеспрямованій, послідовній, систематичній діяльності держави та її органів, а також громадських об'єднань і організацій щодо формування певної системи правових знань, вмінь і навичок, правового мислення та правових почуттів - почуття правової законності, почуття поваги до права і закону. До тих соціально-правових цінностей, які регулюються правом і охороняються Конституцією.

Значна кількість суспільних потреб обумовлює не тільки розмаїття форм суспільної свідомості, але і різноманіття відповідних їм відносин та інституцій, приурочених до реалізації певної суспільної потреби. Так, є загально визнаним існування багатьох форм суспільної свідомості: політичної, моральної, релігійної і т.д.; політичних, моральних та інших ідеологічних відносин. Інституції, що служать інструментом для перетворення в життя визначених суспільних ідей, також, очевидно, можуть виступати в різних видах. Саме спрямованість на обслуговування певної суспільної потреби й обумовлює специфіку не тільки форм суспільної свідомості, у яких усвідомлюється ця потреба, але і своєрідність приурочених до реалізації цієї потреби соціальних інституцій.

З іншого боку, здається, що саме спрямованість на обслуговування однієї і тієї ж соціальної потреби обумовлює усталеність структурних зв'язків між певними формами правової свідомості і відповідних відносин та ідеологічних інституцій.

На наш погляд, в цьому і полягає головна роль правосвідомості, яка обумовлена необхідністю обслуговування потреби в регламентації відносин міжособового спілкування та більш складних відносин: правового реципієнта та законодавця. Специфіка соціальної потреби в особливого роду регламентації, а саме - правовій регламентації, і дозволяє виділити правосвідомість як домінуючий елемент суспільно-правової комунікації.

В той же час правосвідомість - хоч і головний, але лише один з елементів соціально-правової комунікації, яка визначає характер і зміст соціальної потреби соціуму в правовому регулюванні. При чому правосвідомість за своїм соціальним призначенням, покликана не лише обслуговувати юридичну практику, але, й це нам здається важливіше, безпосередньо впливати на неї шляхом налагодження прагматичного діалогу - споживач права та законодавець.

Погоджуючись з І. Фарбером та його прихильниками, які визнають норми права як специфічні елементи правосвідомості, ми все ж таки вважаємо, що не "матеріальність", "предметність" [11, с. 36] сама по собі, а саме спроможність тих або інших явищ повинна служити інструментом для проведення в життя визначних суспільних ідей. Таким необхідним інструментом соціально-правової комунікації, на наш погляд, є норми права.

Виступаючи як суспільно-організуюча сила, норми права являють собою вже не процес ідеального відбитка суспільних відносин, не просто принцип поведінки у свідомості людей. Це загальнообов'язкове правило дій для всіх членів суспільства, незалежно від того, чи збігаються вимоги правових норм із поглядами всіх індивідів чи ні. Наказовий характер норми права як специфічної інституції соціально-правової комунікації надає їй більшого авторитету, ніж просто думки - їй властиві ті або інші чітко визначені санкції. Вже сам авторитет норми або ж наявність у ній санкцій можуть за певних умов забезпечувати правослухняне поведіння людей без застосування в кожному випадку примусової сили держави. Все це, на нашу думку, і дає підставу вважати норму права як необхідний елемент структури соціально-правової комунікації.

Розглядаючи норми права як особливий елемент соціально-правової комунікації, важливо відзначити, що вони вкрай необхідні в період кардинальних перетворень. Без них напрям застосування примусової сили держави, коли це стає об'єктивною потребою, залишався б невизначеним, а права й обов'язки сторін суспільних відносин не мали б чіткої формальної фіксації.

Специфіка третього елемента соціально-правової комунікації - правовідносин - полягає у тому, що ними визначається те або інше фактичне спілкування людей за допомогою юридичних прав і обов'язків. На відміну від інших відносин, що укладаються через свідомість людей, для виникнення правових відносин цього недостатньо. Правовідносини виникають тільки на основі реалізації норм права. Останні передбачають суб'єктивний склад правовідносин, умови їх виникнення, зміни і припинення, конкретні права й обов'язки сторін. Правовими нормами передбачаються також межі, що забезпечують реалізацію цих обов'язків за допомогою державного примусу.

Однак ні правосвідомість, ні правові норми, ні правовідносини, навіть у тісній взаємодії не можуть утворювати цілісну схему взаємо-

дії споживача права та законодавця без дієвого механізму передачі правової інформації.

Правова інформація міститься у відповідних джерелах та закріплюється за допомогою певних прийомів, заходів, засобів та правил юридичної техніки. Трансплюватися правова інформація може як усною, так і письмовою формою. Вона безпосередньо впливає на свідомість правових реципієнтів, мотиваційну сферу, визначаючи вектор їх поведінки у юридичній сфері. Правова інформація, до речі, як і будь який від інформації повинна характеризуватися такими принципами, як об'єктивність, повнота, зрозумілість, доступність та оперативність. Причому роль правової інформації у відповідності з правовими наслідками, до яких вона може призвести, значно відповідаєльніша ніж інші види інформації.

Правосвідомість, правові норми, правовідносини і механізми передачі правової інформації виступають у якості різнопорядкових самостійних елементів, кожний із яких виконує свою особливу роль у єдиному процесі функціонування соціально-правового діалогу. Кожний із них має свою специфіку і однаково необхідний для забезпечення функціонування соціально-правової комунікації, однак саме правосвідомість виступає головним чинником її структури.

Дієвість соціально-правової комунікації, що забезпечує поступовий демократичний розвиток громади, можливий лише в єдності всіх чотирьох елементів, де вихідною є правосвідомість, що служить ідейним джерелом права, на основі якого тільки і виникають правові відносини.

Висновок. Пізнання суспільної потреби в правовому регулюванні і її усвідомлене вираження в конкретній правовій ідеї – лише попередній, хоча і досить важливий етап процесу державотворення. За ним слідує спеціальна діяльність держави щодо створення нормативних актів, тобто правотворчий процес, який повинен законодавчо закріпити правові основи налагодження діалогу влади та громади.

Використана література:

1. Гак Р.М. Учение об общественном сознании в свете теории познания. – М., 1960. – 110 с.
2. Гегель Г. Собрание сочинений / Философия духа. Т. I. – М., 1930. – С. 227.
3. Гусякова Л.Г. Обыденное сознание как объект философского анализа. Автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. философ. наук: // Ленинградский государственный университет. – Л., 1978. – 17 с.

4. Журавлев В. Об относительной самостоятельности общественного сознания. – М.: Право, 1961. – С. 41.
5. Ляшенко В.М. Європейське право як явище історико-культурного ряду // Європа на порозі нового тисячоліття. Збірник наукових статей. – К., 1999. – С. 86-88.
6. Остроумов Г.С. Правовое осмысление действительности. – М.: Наука, 1969. – 174 с.
7. Пиондковский А.А. К вопросу об определении общенародного права // Советское государство и право, – 1978. – № 1. – С.32.
8. Плеханов Г. Избранные философские произведения. В 5-ти томах. Т.1. – М.: Наука, 1982. – С. 49-48.
9. Полани М. Личностное сознание: на пути к посткритической философии. Пер. с англ.. – М.: Прогресс, 1985. – С. 21-28.
10. Старикова Г.Г. Неявне знання: новий підхід до проблеми // Вісник Харківського державного університету. – 1996 – № 3 – С.85-86.
11. Фарбер И. Е. Правосознание как форма общественного сознания. – М.: Юридическая л-ра, 1963. – 206 с.
12. Элькинц П.С. Воспитательная роль права // Вестник Ленинградского университета. Серия право - 1982 - № 11. – С. 12-13.
13. Ядов В. Идеология как форма духовной деятельности общества. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1961. – 122 с.

УДК 340.122:60:088:(.71)„14-20...”

О.М. Литвинов

**ЩОДО ПОДОЛАННЯ ПРИМІТИВІЗМУ
СОЦІУМУ РАЦІОНАЛЬНІСТЮ
МИСЛЕННЯ: МЕТОДОЛОГІЧНІ
ЗАУВАЖЕННЯ ПРОТИ ПОЗИТИВІСТІВ
І ВУЛЬГАРНИХ МАТЕРІАЛІСТІВ**

Досліджується можливість подолання уявлень про тотожність понять "науковість" та "істинність", що склалися, через заперечення необхідності редукування природних і соціальних об'єктів до їхньої матеріальності. Зроблено спробу доведення дієвості, а часто й методологічної зверхності ідеальних сутностей в історії людства, включаючи соціальну сферу в цілому і право зокрема. Показано значення філософських учень Нового часу про природне право як організаційно-регулятивного фундаменту сучасного світу та ролі ідеї прав людини в боротьбі раціональності з примітивними формами взаємовідносин, що ґрунтуються на силовому примушенні.

Ключові слова: *науковість, істинність, методологія, позитивізм, природне право, права людини, філософія права, ідеальні сутності, Новий час.*